

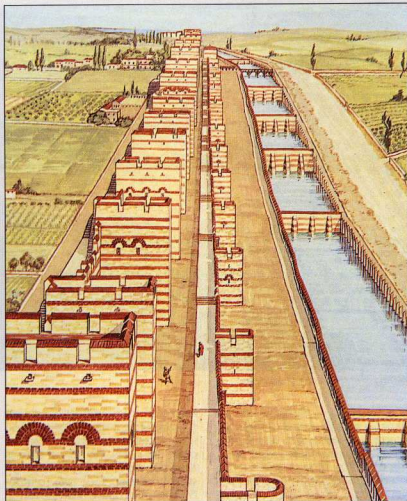
Κωνσταντινούπολη, το λεγόμενο κάστρο του Κωνσταντίνου και ένα μέρος του τείχους της Κωνσταντινούπολης.

ΤΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΣΤΡΑ ΣΤΗ

Τι ιδρώτα έχυσε το κορμί μου, τι αγκωμαχητό ως ν' ανεβώ στ' ασβολερά τα βράχια, μακριά από το σπίτι κι από παρηγοριά. Για τούτο ένιωσα καλά την κακοτέραση, σα νάμουνα κι εγώ ένας στρατιώτης από κείνους που τα πολεμούσανε.

Φ. Κόντογλου

Μαγικά σημεία συσσωρευμένης γνώσης παλαιότερων εποχών και αίσθησης ζωής του παρελθόντος αποτελούν τα κάστρα. Η γεωγραφία του χώρου καθορίζει τον τόπο τους, τα υλικά των βουνών, το κτίσιμό τους, το χρώμα της πέτρας, το χρώμα τους. Τα ερειπωμένα κάστρα με τους ακανόνιστους όγκους τους δύσκολα μπορείς να τα ξεχωρίσεις, από μακριά μοιάζουν να 'χουν δέσει με τα βράχια και την πέτρα της περιοχής. Η επέμβαση του ανθρώπου μοιάζει να έχει δέσει με το έργο της φύσης.

Αναπαράσταση των τειχών της Κωνσταντινούπολης: διακρίνεται η τάφρος, το προτείχισμα και το κυρίως τείχος.

Κωνσταντινούπολη. Υπήρξε από τον 7ο π.Χ. αι. αποικία των Μεγαρέων και ονομαζόταν Βυζάντιον. Προστατεύονταν από ένα μικρό τείχος. Στις αρχές του 3ου μ.Χ. αιώνα ο Σεπτίμιος Σεβήρος καταλαμβάνει την πόλη και την διευρύνει κτίζοντας νέα τείχη. Τα χαρσαία τείχη ολοκληρώθηκαν μετά το σεισμό του 447 και διέθεταν 10 πύλες και 96 πύργους. Οι πύργοι, ορθογώνιοι και τετράγωνοι εναλλάξ, δεν φαίνεται να εξημερευτούν ιδιαίτερο αμυντικό ρόλο παρά μόνο αισθητικό. Μαζί με το θαλάσσιο τείχος ξεπερνούσαν σε μήκος τα 60 χιλιόμετρα. Το προτείχισμα είχε 92 πύργους και μία τάφρο πλάτους 15-20 μ. και βάθους 5-7 μ.

ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΚΑΙ ΤΗ ΘΡΑΚΗ

Τα κάστρα αυτά ανήκαν στο γενικότερο δίκτυο προστασίας της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, μιας αυτοκρατορίας που αναπτύχθηκε και άνθησε στο χώρο της Ανατολικής Μεσογείου. Αντιμετώπισε επί σειρά αιώνων όλων των ειδών επιδρομές, των Γερμανικών φύλων, των Σλάβων, των Νορμανδών, των Σταυροφόρων, των Τούρκων.

Το βυζάντιο δεν οργάνωσε Σταυροφορίες για να λύσει οικονομικά και δημογραφικά προβλήματα ούτε πίστεψε σε Ιερούς Πολέμους. Πλήρωσε με την εξαφάνισή του αυτή τη μη επιθετικότητα, κατάφερε όμως με τους δικούς του τρόπους άμυνας, να επιβιώσει για 1.000 χρόνια.

Δέσποινα Ευγενίδου

Αρχαιολόγος

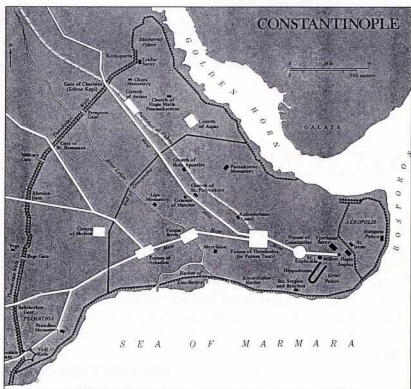
Κωνσταντινούπολη, το χερσαίο τείχος.

Η χάραξη των κάστρων υπαγορεύεται συνήθως από τη διαμόρφωση του εδάφους. Στο ορθογώνιο ή πολυγωνικό σχήμα τους, προστίθενται πύργοι, στις γωνίες και στα μεσοδιαστήματα. Οι πύργοι είναι τετράγωνοι, στρογγυλοί, πολυγωνικοί, ορθογώνιοι, ελλειψοειδείς, συνήθως με δύο ορόφους. Οδηγίες για το κτίσιμο, την πολιορκία αλλά και για την οργάνωση της άμυνας των κάστρων, αναφέρονται στο Στρατηγικό του Μαυρικού (6ος-7ος αι.) στα Τακτικά του Λέοντος (9ος αι.) και στο Στρατηγικό του Κεκαυμένου. Ο ανώνυμος συγγραφέας των Στρατηγικών του 6ου αι. αναφέρει ότι το πάχος των τειχών πρέπει να είναι 2,31 μ. και το ύψος τους 9,24 μ. Απαραίτητο συμπλήρωμα είναι το προτείχιμα και η τάφρος. Ο Προκόπιος, τον 6ο αι., αναφέρει στα Βαλκάνια τουλάχιστον 600 σημεία, στα οποία κτίστηκαν ή βελτιώθηκαν τειχίσματα από τον Ιουστιανό. Τα περισσότερα απ' αυτά τα σημεία έχουν ταυτισθεί.

Οι πρωτοβυζαντινές πόλεις ακολουθούν την παράδοση και την χάραξη των ρωμαϊκών πόλεων, των μεγάλων διαστάσεων με το ελληνοιστικό Ιπποδάμειο σύστημα. Τον 5ο και 6ο αι. πολλές απ' αυτές τις πόλεις καταστρέφονται ή εγκαταλείπονται. Τον 7ο και 8ο αι. έχουμε λίγες πληροφορίες για τη ζωή των πόλεων, φαίνεται όμως ότι επιφέρονται ριζικές αλ-

λαγές, που υποαγορεύονται από τις ιστορικές, κοινωνικές και διοικητικές ανάγκες. Από τον 9ο αι., όσες απ' αυτές τις πόλεις εξακολουθούν να ζουν, έχουν περιορίσει την έκτασή τους ενώ το Ιπποδάμειο σύστημα εγκαταλείπεται, τα κάθeta και τα οριζόντια τετράγωνα δίνουν τη θέση τους στους δαιδαλώδεις και κυκλικούς

δρόμους των πόλεων του Μεσαίωνα, υπακούοντας σε άλλες κοινωνικές δομές ή άλλη αντίληψη του κόσμου. Εκτός από τις μεγάλες πόλεις της αυτοκρατορίας, την Κωνσταντινούπολη, Θεσσαλονίκη και μερικές ακόμα, οι υπόλοιπες μετατρέπονται σε κατοικημένα κάστρα για την προστασία του αγροτικού πληθυσμού.

Κωνσταντινούπολη, το χερσαίο τείχος.

Το 10ο αι. οι Βυζαντινοί χρησιμοποίησαν τη λέξη κάστρο για να δηλώσουν τειχιωμένους οικισμούς, δηλαδή πόλεις.

Η Θράκη είναι μία γεωγραφική ενότητα που περιλάμβανε την χερσόνησο της Κωνσταντινούπολης, φθάνει δυτικά μέχρι τον ποταμό Νέστο και βόρεια μέχρι την οροσειρά του Αίμου. Αυτή η περιοχή αποτελούσε την ενδοχώρα της βυζαντινής πρωτεύουσας.

Όταν ο Κωνσταντίνος οργάνωσε στην **Κωνσταντινούπολη** τη πρωτεύουσα του κράτους του πενταπλασίασε την έκταση της πόλης και έκτισε νέα τείχη. Τη μεγαλύτερη έκταση της η Πόλη την απέκτησε επί Θεοδοσίου (408-50) οπότε κτίστηκαν νέα τείχη σε απόσταση ενός χιλιομέτρου δυτικότερα από τα τείχη του Κωνσταντίνου. Ήταν ένα τεράστιο αμυντικό έργο που δεν διέθετε καμία άλλη πόλη στην εποχή της και το οποίο τη βοήθησε να αντισταθεί σε αλλεπάλληλες βαρβαρικές επιδρομές.

Τα κάστρα της Θράκης αποτέλεσαν την αοπίδα της Κωνσταντινούπολης. Παρουσιάζουν μία μεγάλη ποικιλία και αναδεικνύουν ανάγλυφα το δίκτυο άμυνας και οικησης της περιοχής, ανάμεσα σε δύο μεγάλες πόλεις της αυτοκρατορίας, της Κωνσταντινούπολης και της Θεσσαλονίκης. Στην περιοχή είναι πολύ εμφανές το φαινόμενο, που ονομάζουμε, κρίση των πόλεων του 7ου και

8ου αιώνα. Πολλές από τις προϋπάρχουσες πόλεις ανακατοικούνται τον 9ο αιώνα και αποκτούν άλλο όνομα.

Η **Αναστασιούπολη** ήταν σταθμός της Εγνατίας οδού και λιμάνι στο μικό της Βιστονίδας. Η **Μαξιμιανούπολη** υπήρξε σταθμός της Εγνατίας οδού και σημαντική πόλη ως το τέλος της πρωτοβυζαντινής εποχής. Και οι δύο εμφανίζονται με διαφορετικό όνομα στην κυρίως βυζαντινή περίοδο. **Περιθώριο** ονομάστηκε η Αναστασιούπολη και το τείχος της ξανακτίστηκε από τον Ανδρόνικο Γ Παλαιολόγο το 1341. Ως **Μουσούνπολη** εμφανίζεται η Μαξιμιανούπολη από τον 9ο αιώνα.

Οι αρχαιοελληνικές πόλεις-λιμάνια της Θρακικής ακτής, **Αβδηρα** και **Μαρώνεια** λειτούργησαν και στη βυζαντινή περίοδο. Η βυζαντινή Μαρώνεια περιορίστηκε μόνο στο χώρο των αρχαίων λιμανιού. Τα Αβδηρα μετονομάστηκαν **Πολύστυλο** τον 9ο αιώνα και χρησιμοποίησαν μόνο την ακρόπολη της αρχαίας πόλης, που ήταν κοντά στο λιμάνι. Τα βυζαντινά τείχη πάτησαν πάνω στο αρχαιοελληνικό και ρωμαϊκό τείχος.

Το **Πύθιο** και το **Διδυμότειχο** έπαιξαν ένα καθοριστικό ρόλο τα τελευταία χρόνια του Βυζαντίου, καθώς βρίσκονται ανάμεσα στην Κωνσταντινούπολη και Αδριανούπολη. Οι συχνές επισκέψεις

αξιωματούχων, και του ίδιου του αυτοκράτορα Ανδρόνικου του Γ', καθώς και η οικογένεια του Ιωάννη Καντακουζηνού, που είχε και περιουσιακά στοιχεία στην περιοχή αυτή, έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη της και στην επαφή της με την Κωνσταντινούπολη.

Στους πύργους του Πυθίου είναι φανερό και κάποια επίδραση της δυτικής σχωρματικής αρχιτεκτονικής.

Το σχωρμαμένο μοναστήρι των **Φερών** μαρτυρεί μία άλλη χρήση των ιδίων αυτών σχωρμασεων. Η **Ξάνθη** και η **Κομοτηνή** μικρά κέντρα στη βυζαντινή εποχή, εξελίχθηκαν μετά την Οθωμανική κατάκτηση, και την παρακμή των άλλων πόλεων, και παραμένουν μέχρι σήμερα τα αστικά κέντρα της περιοχής.

Από τη δυτική πλευρά του Νέστου αρχίζει η Μακεδονία. Τα κάστρα έχουν ανάλογα χαρακτηριστικά και οργανώνονται κυρίως γύρω από τη Θεσσαλονίκη και στον άξονα της Εγνατίας οδού από την Κωνσταντινούπολη στο Δυρράχιο.

Η **Θεσσαλονίκη** υπήρξε ελληνιστική πόλη, που η χάραξη του τείχους της χρονολογείται στα μέσα του 3ου αι. Το τείχος αυτό κτίστηκε με μία μεγάλη πίεση χρόνου για να σώσει την πόλη από τις επιδρομές των Γότθων. Αρχιτεκτονικά μέλη και κομμάτια από την αρχαία πόλη ενσωματώ-

Η στέγηση των ορόφων στον πύργο του Πυθίου.

θηκαν στους πύργους. Αυτή υπήρξε η βασική χάραξη του τείχους που ολοκληρώθηκε τον 4ο αι. και για αιώνες προστάτευσε την πόλη. Επιγραφές επισκόπων, στρατηγών, αυτοκρατόρων και αυτοκρατειρών στους πύργους και στις πύλες που προστέθηκαν τη Βυζαντινή εποχή μαρτυρούν τη σημασία της πόλης και τη φροντίδα των αρχόντων της γι' αυτήν. Το μόνο κτίσμα που προστέθηκε εξ ολοκλήρου είναι η Ακρόπολη.

Η Βέροια είναι η άλλη ελληνιστική πόλη που συνέχισε τη ζωή της ως τις αρχές του 20ού αιώνα, στα όρια της χάραξης του ελληνιστικού τείχους. Αντίθετα οι Φιλιπποι, ενώ άνθησαν σ' όλη τη διάρκεια της ελληνιστικής και ρωμαϊκής εποχής, κατά τη βυζα-

ντινή, η έκτασή τους περιορίστηκε και η ακρόπολη ολοκληρώθηκε τον 10ο αιώνα.

Η Καστοριά διατηρεί τείχη από την εποχή του Ιουστινιανού. Η Ρεντίνα έχει ιουστινιανεία οχύρωση, ένα βυζαντινό κάστρο που έλεγχε το πέρασμα ανάμεσα στην Ανατολική και Κεντρική Μακεδονία. Το Γυναικόκαστρο είναι κτίσμα του Ανδρονίκου Γ' (1328-41), δεσπόζει στη γύρω πεδιάδα και αποτελεί οχυρωματικό έργο νέας τεχνικής.

Τα Μογλενά και τα Σέρβια είχαν μεγαλύτερη ακμή ανάμεσα στο 10ο και 13ο αιώνα. Η έκταση των κάστρων μας υποδεικνύει και τη χρησιμότητά τους. Τα Μογλενά καταλάμβαναν 40 στρέμματα, τα Σέρβια 95, και χρησίμευσαν για την προστασία του αγροτικού

πληθυσμού και τον έλεγχο της περιοχής. Η Βέροια είναι ένα μικρό αστικό κέντρο καταλαμβάνει 690 στρέμματα, η Θεσσαλονίκη 2850 ενώ η Βασιλεύουσα 18300 στρέμματα.

Κάθε κάστρο είτε βρίσκεται στον κεντρικό άξονα της Εγνατίας οδού είτε στην ενδοχώρα, απέχει μία απόσταση από 30 έως 45 χιλιόμετρα περίπου από το άλλο. Η απόσταση αυτή φαίνεται να είναι και η φυσιολογική ημερήσια χιλιομετρικής κάλυψη της εποχής.

Τα οχυρωματικά έργα της περιοχής θεμελιώνονται σε ελληνιστικές και ρωμαϊκές πόλεις ή στηρίζονται στα οχυρωματικά έργα του Ιουστινιανού, ολοκληρώνονται στον 10ο και 11ο αιώνα, και αναπτύσσονται στην εποχή των

Πύθιο.

Πύθιο.

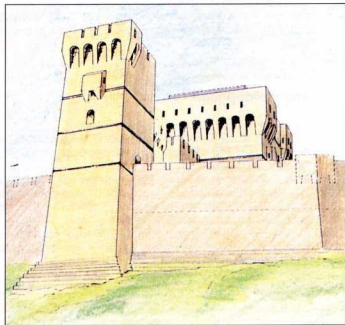
Πύθιο από το μικρό αλλά κομψό κάστρο σώζονται δύο πύργοι και το μεσοτείχιο διάστημα. Και οι δύο πύργοι είναι τετράγωνα. Γαλιπιδες δημιουργούν ευρύτερο τον τέταρτο όροφο, ενώ ο μεγαλύτερος πύργος χρησιμοποιήθηκε για κατοικία. Αυτοί οι πύργοι θεωρούνται επίδραση της Δύσης στη Βυζαντινή στρατιωτική αρχιτεκτονική.

Το Πύθιο, το βυζαντινό Εμπύθιο, είναι από τα νεότερα κάστρα, χρονολογείται στις αρχές του 14ου αιώνα. Χρησιμοποιήθηκε σαν προσωπική έδρα του Ιωάννη Καντακουζηνού.

Κομνηνών. Στην εποχή των Παλαιολόγων βλέπουμε την πρώτη δυτική επίδραση στο Πύθιο, προσαρμοσμένη στην παράδοση της βυζαντινής οχυρωματικής. Μετά την τουρκική κατάκτηση κάποια από τα κάστρα αυτά θα συνεχίσουν να ζουν και να δέχονται τα οχυρωματικά έργα των Τούρκων, κάποια όμως θα σταματήσουν να ζουν και η διακοπή αυτή θα σημάνει και την ερήμωση τους. Αυτή η εγκατάλειψη θα συνεχι-

Πύθιο.

Κάστρο Πυθίου, αρχές 14ου αι. (Μαν. Κορρές).

Γοδεφρείδου Βιλλαρδουίνου περιγραφή της Κωνσταντινούπολης

128. Τώρα μπορείτε να μάθετε πως κοίταζαν επίμονα την Κωνσταντινούπολη κείνοι που δεν την είχαν δει ποτέ, γιατί δεν μπορούσαν καθόλου να σκεφτούν πως μπορεί να υπάρχει σ' όλον τον κόσμο μια τόσο πλούσια πόλη, όταν είδαν αυτά τα ψηλά της τείχη και τους πλούσιους πύργους κι αυτά τα πλούσια παλάτια κι αυτές τις ψηλές εκκλησίες, που 'ταν τόσες πολλές που κανείς δεν θα το πίστευε αν δεν το 'βλεπε με τα μάτια του και ακόμα το μήκος και το πλάτος της πόλης του κυβερνησίου όλες τις υπόλοιπες. Και μάθετε πως δεν υπήρξε άνθρωπος τόσο ασυγκινήτος, που να μην ανατριχιάσει κι αυτό δεν ήταν καθόλου περίεργο γιατί ποτέ δεν ανέλαβαν άνθρωποι μια τόσο μεγάλη επιχείρηση από τότε που χτίστηκε ο κόσμος.

Η περιγραφή αυτή της Κωνσταντινούπολης μας δίνει καθαρά ένα μέτρο σύγκρισης ανάμεσα στην ανατολή και τη δύση εκείνη την εποχή. Οι πόλεις της φεουδαρχικής δύσης δεν είχαν καμία απολύτως σχέση με τις βυζαντινές πόλεις.

Κεκαυμένοι: «Στρατηγικών»

Ο Κεκαυμένος στο εγχειρίδιό του για τη Στρατηγική («Στρατηγικών»), αναπτύσσει τους τρόπους άμυνας, πολιορκίας κ.πλ. Θέλοντας να δείξει ότι μερικές φορές χρειάζεται και η πονηριά για την κατάληψη μιας πόλης, διηγείται αυτή την ιστορία για την κατάληψη του κάστρου των Σερβίων.

Αφού κοπίασε πολύ και αγρύπνησε έναν ολόκληρο χρόνο για να την καταλάβει δεν κατόρθωσε να την κατακτήσει γιατί ήταν απόρθητη, μάταιος πήγαινε όλος του κόπος. Χρωστούσε την ασφάλειά της σε φοβερούς γκρεμούς και φαράγγια. Υπάρχει δε ένα λουτρό κάτω από το κάστρο, στο γκρεμό, όπου πήγαιναν ο στρατηγός και οι ταξάρχες όταν ήθελαν να λουστούν. Μηχανεύτηκε λοιπόν αυτό το σχέδιο. Πήγε το βράδυ μαζί με τον στρατό του και στάθηκε αντίκρυ εκείνο το μέρος γεμάτο θάμνους και δένδρα· πρόσταξε λοιπόν σ' όλους που ήταν μαζί του να κόψουν τους μεγάλους θάμνους και να τους κρατύν μπροστάτους για να κρύβουν τα αλόγα τους και τους ίδιους, ώστε να μη φαίνονται σαν άνθρωποι αλλά σα δένδρα. Είχε τοποθετήσει και δύο κατασκόπους που μόλις είδαν τον στρατηγό και τους ταξάρχες να αρχίζουν να λούζονται τους έκαναν σιγάλο. Αυτοί έτρεξαν και κύκλωσαν το λουτρό και τους συνέλαβαν. Έχοντας συλλάβει τον στρατηγό κατέλαβε το κάστρο χωρίς να χυθεί στάλα αίμα.

Λόγοι Μαυρικήου

Πώς να πολιορκήσεις εχθρικά οχυρώματα.

Να παρεμποδίζεις τον ανεφοδιασμό τροφίμων και νερού στο κάστρο. Αν αστόσο υπάρχει αφθονία εφοδίων, να χρησιμοποιήσεις πολιορκητικές μηχανές.

Σε περίπτωση παράδοσης του πολιορκουμένου κάστρου οι όροι να μην είναι αρχικά σκληροί γιατί έτσι οι αμυνόμενοι ενώνονται περισσότερο. Αντίθετα οι απλοί όροι τους κάνουν να πιστεύουν ότι θα σωθούν εύκολα και τους οδηγούν σε δειχνοία.

Αν υπάρχει δυνατότητα βάλε φωτιά στο κάστρο και οδηγήστε το στρατό σου μέσα στήντονα σκάλες, ενώ οι αμυνόμενοι θα ασχολούνται με την κατάβασή της.

στεί ως τις μέρες μας, αφού μετ' τη δεκαετία του 1970 θα αρχίσουν κάποιες αναστηλωτικές, στερωτικές και ερευνητικές εργασίες.

Φωτογραφίες: Judith Lange

The Byzantine Castles in Macedonia and Thrace

D. Eugenidou

The Byzantine castles were the connecting knots of the defensive network of an Empire that was developed in the area of the Eastern Mediterranean, an Empire which neither organized Crusades, in order to solve demographic and financial problems, nor invested its policy in Sacred Wars, but paid the penalty of its non-violent attitude with its destruction and disappearance after eleven centuries of existence. These castles, being stone-built, seem to have been so smoothly incorporated through the years with their natural environment that have been forgotten. Only in 1970 some restoration and research projects have begun.

Instructions for building, besieging and defending castles are supplied by numerous Late Antiquity and Byzantine writers, while Procopius in the sixth century AD mentions at least six hundred locations in the Balkans, where new fortifications were erected or older ones were improved and reinforced by the Byzantine emperor Justinian.

The towns of the Hellenistic and Roman era will be transformed in the course of centuries into walled Medieval settlements or inhabited castles in order to offer protection to the rural population. In the tenth century the Byzantines used the term κάστρον (= castle) to describe fortified towns.

Thrace, being the inland region of the Byzantine capital, also functioned as the protective shield of Constantinople with its many thriving harbours, towns and Medieval castles, such as Pythion and Didymoteichon.

The fortification works in Macedonia, which either are added to Hellenistic towns (Thessaloniki, Veroria) or are founded in the years of Justinian (Castoria), are completed in the tenth and eleventh centuries (Serbia) and are further reinforced in the Komnenian period, while some new are built in the time of the Palaeologan dynasty. The travelling artery of the Egnatia road, connecting Constantinople with Dyrrhachion, on the Adriatic coast, passes through Thessaloniki, the second important city of the Byzantine Empire. The fortifications along this route as well as in the inland area are located 35-40 kms far from each other.